

ՀՏԴ՝ 93.930

DOI: 10.52971/18294316-2023.26.2-99

ՎԱՀԱՆ ՉԵՐԱԳՐԻ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳԹԱՍՐՏՈՒԹՅԱՆ ՔԱՂԱՔ
ԱԼԵՔՍԱՆԴՐԱՊՈԼՈՒՄ¹

Հեղինակ՝ Ա. Հովհաննիսյան

Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ, Երևան, ՀՀ

Ամփոփում

Նախաբան. Հայոց ցեղասպանության տարիներին և դրանից հետո կարևորագույն խնդիրներից մեկը որբերին որբանոցներում տեղակայելու և հայկական միջավայր տեղափոխելու խնդիրն էր: Ստորև ներկայացվում է Վահան Չերագի գործունեությունը և նրա համագործակցությունը Մերձավոր Արևելքի ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեի հետ: Վահան Չերագը Ալեքսանդրապոլում աշխատել է Նպաստամատույցում, զբաղվել հայ որբերի խնամակալությամբ, դաստիարակությամբ, ինչպես նաև կազմակերպել է սկաուտական և մարզական մանկապատանեկան խմբեր: 1919 թ. Նպաստամատույցի ջանքերով Ալեքսանդրապոլի փողոցներից հավաքում էին թափառաշրջիկ հայ որբերին, որոնց բժշկական գնման ենթարկելուց հետո տեղավորում էին կա՛մ հիվանդանոցներում, կա՛մ որբանոցներում: Այս որբերից Չերագը ձևավորում էր իր խմբակները: Ալեքսանդրապոլի որբանոցներում երեխաները օրական երեք անգամ սնունդ էին ստանում այն դեպքում, երբ նրանց թիվը շուրջ 25.000 էր: Սա մարդկության պատմության մեջ երբևիցե գոյություն ունեցած ամենամեծ որբանոցն էր և կոչվում էր «Որբաքաղաք»: Մեթոդներ և նյութեր. Հոդվածը գրելիս օգտագործել ենք պատմահամեմատական, պատմահետազոտական, պատմաքննական, զուգորդման, վերլուծության, ինդուկտիվ և դեդուկտիվ մեթոդներ: Հոդվածը խարսխված է Չերագին վերաբերող փաստաթղթերի, տեղեկությունների, այլ նյութերի և գրականության մեջ առկա նմանօրինակ նյութերի վերլուծության վրա: Վերլուծություն. Հոդվածում ներկայացվել է Չերագի կեր-

1. Սույն հոդվածն իբրև գեկուցում ներկայացվել է 2023 թ. մայիսի 19-ին Գյումրիում ԳԱԱ Շիրակի հայագիտական հետազոտությունների կենտրոնի հրավիրած «Ալեքսանդրապոլ. գթասրտության քաղաք» միջազգային գիտաժողովում:

պարը՝ որպես սկաուտապետի, որը ջանում էր ցեղասպանություն վերապրած երեխաներին մարմնակրթության և սկաուտականության միջոցով առողջացնել հոգեպես՝ հասկանալով, որ այս սերունդն է դառնալու Խորհրդային Հայաստանի հասարակության հիմքը: Լինելով խորապես հավատացյալ մարդ՝ նա հավատ էր սերմանում որբերի մեջ: Նա դարձավ նաև խորհրդային Հայաստանում սպորտի հիմնադիրներից մեկը: Արդյունքներ. Այսօր Գյումրիում Չերազի կերպարը օրինակ է բոլոր սպորտադարձներ և խմբակներ հաճախող երեխաների և երիտասարդների համար: Նրա անունն է կրում Շիրակի պետական համալսարանի լսարաններից մեկը: Չերազի արձանը կանգնած է համանուն փողոցի սկզբնամասում, իսկ գյումրեցի և հայաստանցի սկաուտապետերը փորձում են Չերազի մանկավարժական մոտեցումներով դաստիարակել և կրթել իրենց սաներին:

Բանալի բառեր՝ *Սմերկում, Վահան Չերազ, Օնիկ Յազմաճյան, Տիգրան Խոյյան, ազատագրում, որբեր, Ալեքսանդրապոլի որբանոց:*

Ինչպես հղել՝ Հովհաննիսյան Հ., *Վահան Չերազի գործունեությունը գրասրտության քաղաք Ալեքսանդրապոլում* // ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի, 2023: Հ. 2 (26) 99-109 էջեր: DOI:10.52971/18294316-2023.26.2-99

ACTIVITIES OF VAHAN CHERAZ IN THE CITY OF MERCY – ALEXANDRAPOL

Heghine A. Hovhannisyan

Armenian Genocide Museum-Institute, Yerevan, RA

Abstract

Introduction: During the Armenian genocide and after it, the distribution of orphans in orphanages and the provision of an Armenian environment for them became the most important problem. The report examines the activities of Vahan Cheraz and his cooperation with the Middle East Committee. Methods and materials: We have used comparative-historical research, survey, combination, inductive and deductive methods. The article is based on documents, information and materials about Cheraz and analysis of materials available in the literature. The American aid committee for the Middle East was created in 1918 by the decision of the United States Congress. Vahan Cheraz worked at the American Relief Committee in Alexandropol, took care of and raised Armenian orphans, and also organized scout and sports youth clubs. In 1919 with the efforts of the Near East Relief, they begin to collect stray Armenian orphans from the streets, who after a medical examination were distributed either to the hospital or to orphanages. From these orphans, Cheraz formed his circles. In shelters, children ate three times a day, even when their numbers reached up to 25,000. This was the largest orphanage that ever existed in the history of mankind, which was called "Orphan City". Analysis: The article presents the appearance of Cheraz - a scout leader who tries to develop physical skills and the scout movement among orphans and rehabilitate the mental state of children who survived the Armenian genocide, realizing that this generation is the basis of the society of Soviet Armenia. Being a deeply religious man, he sowed it among orphans. He becomes one of the founders of sports in Soviet Armenia. Results: Today in Gyumri, the image of Cheraz is an example for all children and young man, who attend sports schools and clubs. The auditorium of Shirak State University is named after him. A statue of Cheraz stands at

the beginning of the street with the same name, and scout leaders from Gyumri and Armenia are trying to educate and train their students using Cheraz's pedagogical methods.

Key words: *Near East Foundation, Vahan Cheraz, Onik Yazmachyan, Tigran Khoyan, liberation, orphans, Alexandrapol orphanage.*

Citation: Hovhannisyanyan H. *Activities of Vahan Cheraz in the City of Mercy – Alexandrapol* // «Scientific Works» of SCAS NAS RA. Gyumri, 2023.V.2 (27). pp. 99-109.

DOI: 10.52971/18294316-2023.26.2-99

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ВААНА ЧЕРАЗА В ГОРОДЕ МИЛОСЕРДИЯ – АЛЕКСАНДРОПОЛЕ

Гегине А. Оганнисян

Музей-институт геноцида армян, Ереван, РА

Аннотация

Введение: Во время армянского геноцида и после него важнейшей проблемой становится распределение сирот в сиротских приютах и обеспечение армянской среды для них. Ниже представляем деятельность Ваана Чераз и его сотрудничество с Ближневосточным комитетом. **Методы и материалы:** Статья написана на методах историко-сравнительного, исторического-исследовательского, историко-аналитического, исторического сопоставления и анализа и методах индукции и дедукции. В основу статьи легли документы, сведения и материалы о Черазе и на анализе аналогичных материалов, которые встречаются в научной литературе. Ближневосточный Американский комитет помощи был создан в 1918г. по решению конгресса США: Ваан Чераз работал в Американском комитете помощи в Александрополе, занимался опекой, воспитанием армянских сирот, а также организовывал скаутские и спортивные молодежные кружки. В 1919г. усилиями Комитета помощи начинают собирать бродячих армянских сирот с улиц, которых после медицинского осмотра распределяли или в больницу, или в сиротские приюты. Из этих сирот Чераз формировал свои кружки. В приютах дети питались три раза в день, в том случае, когда их число доходило до 25.000. Это был самый большой, когда-либо существовавший сиротский приют в истории человечества, который назывался «Сиротским городом». **Анализ:** В статье предстает облик Чераз – вожатого скаутов, который старается развивать физические навыки и скаутское движение среди сирот и реабилитировать душевное состояние детей, которые пережили Армянский геноцид, понимая, что это поколение является основой общества Советской Армении. Являясь глубоко верующим человеком - он сеял ее среди сирот. Он становится одним из основателей спорта в Советской Армении. **Результаты:** Сегодня в Гюмри образ Чераз является примером для всех детей и юнош, которые посещают спортивные школы и кружки. Его именем названа аудитория Ширакского государственного университета. Статуя Чераз стоит в начале улицы с тем же названием, а скаутвожатые Гюмри и Армении пытаются педагогическими методами Чераз воспитать и обучать своих учеников.

Ключевые слова: *Американский благотворительный комитет, Ваан Чераз, Оник Язмачян, Тигран Хоян, освобождение, сироты, Александропольские сиротские приюты.*

Как цитировать: Оганнисян Г. *Деятельность Ваана Чераз в городе милосердия – Александрополе* // «Научные труды» ШЦАИ НАН РА. Гюмри, 2023. Т. 2 (26). сс. 99-109.

DOI: 10.52971/18294316-2023.26.2-99

ՆԱԽԱԲԱՆ. Կետայանների կամ Չերագների տոհմն Ակնա Չերագ ավանից է: Հետագայում Կ. Պոլիս տեղափոխված Մահտեսի Մինաս ամիրայի ճյուղից է սերվել տոհմի թվով ութ ամիրա, որոնք վարել են ազգային ու պետական պաշտոններ [6]:

Վահան Չերագը ծնվել է 1886 թ. օգոստոսի 16-ին Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաք Կ. Պոլսում: Մովորել է Պոլսի Կենտրոնական վարժարանում և նույն վարժարանի տղաներին սովորեցրել ֆուտբոլ խաղալ: Այնուհետև Չերագը կազմում է «Մանթրալ» ֆուտբոլի խումբը և «Փրոթի կղզի» ֆուտբոլի համանուն խումբը [8]: Ֆուտբոլային թիմեր կային ստեղծված նաև Ալեքսանդրապոլի որբանոցներում՝ Պոլիգոնում «Ալեքսանդր Մարտունի Մյասնիկյան» [14, էջ 388]:

1914 թ., երբ սկսվում է Առաջին աշխարհամարտը, Վահան Չերագը մեկնում է Թիֆլիս, ընդգրկվում Չորավար Անդրանիկի կամավորական ջոկատում և նրա հրամանատարությամբ մասնակցում տարածաշրջանում ընթացող մարտական գործողություններին՝ ընդհուպ մինչև 1919 թ. [9, էջ 148]: Անդրանիկի ջոկատի կազմալուծումից հետո Չերագը մեկնում է Պոլիս, իսկ 1920թ. ՀՀ կրթության նախարար Նիկոլ Աղբալյանի հրավերով Պոլսից տեղափոխվում Ալեքսանդրապոլ, որպեսզի հայրենիքում զարգացնի մարզական կյանքը [16]:

Սկաուտապետերի համագործակցությունը ՀԲԸՄ-ի հետ

1920 թ. Տիգրան Խոյյանի և Օննիկ Յազմաճյանի հետ Չերագը միանում է ՀԲԸՄ եռանդամ այն մարմնին, որ Հայաստանի կառավարության հրավերով պիտի մեկնեի հայրենիք՝ սկաուտական և մարզական շարժում կազմակերպելու համար [8]: ՀԲԸ միությունը հնագույն և ամենախոշոր բարեգործական կազմակերպությունն է սփյուռքում: Այն հիմնադրվել է 1906 թ. եգիպտահայ ազգային գործիչ Պողոս Նուբարի ջանքերով, որը նաև եղել է կազմակերպության առաջին նախագահը, իր հիմնական նպատակներից մեկն է համարել հայ որբերի բարեխնամ գործունեությունը կազմակերպելը: 1915 թ.՝ ցեղասպանությունից հետո, կազմակերպությունը որբանոցներ և ապաստարաններ է հիմնել Կիլիկիայում, ապա Լիբանանում, Սիրիայում, Երուսաղեմում և այլուր: Այդ տարիներին ՀԲԸՄ-ի գործունեության կարևոր բնութագրերից էր համագործակցությունը արտասահմանյան տարբեր բարեսիրական կազմակերպությունների, մասնավորապես Ամերիկյան Նպաստամատույց կազմակերպության հետ, որը մեծ դեր խաղաց հայ որբերի փրկության և խնամատարության գործում [11 էջ 142]: Այս կազմակերպության հետ սերտորեն համագործակցեցին երեք սկաուտապետերը:

1915-1931 թթ. ցեղասպանությունը վերապրած որբերի խոշորագույն հատվածը կենտրոնացած էր Ալեքսանդրապոլում [3, էջ 950-952]: Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո Չերագը նախընտրում է մնալ հայրենիքում, 1921թ. մասնակցում է փետրվարյան ապստամբությանը: Արդեն խորհրդային կարգերի օրոք Վահան Չերագը Ալեքսանդրապոլում աշխատում է Ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեում, զբաղվում է հայ որբերի խնամակալությամբ, կազմակերպում սկաուտական և մարզական մանկապատանեկան խմբեր [6]:

Ամերիկյան նպաստամատույցի գործունեությունը Ալեքսանդրապոլում

Մերձավոր Արևելքի ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեն (Ամերկոմ), որին անդամակցում է Չերազը, ստեղծվել է 1918 թ. ԱՄՆ-ի կոնգրեսի որոշմամբ, մինչ այդ գործող և Առաջին համաշխարհային պատերազմից տուժած երկրներին օգնություն ցույց տվող Հայաստանի և Միջին Արևելքի նպաստի ամերիկյան կոմիտեի հիմքի վրա [17]: ՀՀ խորհրդարանը 1919 թ. մարտի 2-ին հաստատեց որբերի խնամքը ստանձնելու Ամերկոմի առաջարկը [14, էջ 57-58]: ՀՀ խնամատարության և աշխատանքի նախարար Մահակ Թորոպյանը և Մերձավոր Արևելքի ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեն ներկայացնող Ջոն Էլդերը 1919 թ. ապրիլի 12-ին Երևանում կնքեցին համաձայնագիր որբերի և որբանոցների խնամքը 1919 թ. մայիսի 1-ից Ամերկոմի հոգածությանը հանձնելու վերաբերյալ [4, էջ 80-112]: Ցարական Բանակի լքած գորանոցներն ու պահեստները ապաստարան դարձան շուրջ 20.000 անտուն որբերի համար [17, էջ 120-138]: 1919 թ. Ալեքսանդրապոլի քաղաքագլխի հետ կնքած պայմանագրի համաձայն՝ Մերձավոր Արևելքի ամերիկյան նպաստամատույցը ստանձնեց քաղաքի հայ որբերի խնամքը [1]: Ստորև բերում ենք քաղաքագլուխ Լևոն Սարգսյանի և Ամերկոմի ներկայացուցիչների միջև 1919 թ. մայիսի 22-ին կնքված փաստաթղթից մի հատված.

Հայկական Հանրապետական կառավարության և Ամերիկյան Նպաստամատույց կոմիտեի ներկայացուցչի փոխադարձ համաձայնությամբ Ալեքսանդրապոլում գտնված տասը որբանոց և մի որբերի հիվանդանոց սարքեցյալ ցուցակի համաձայն իրենց բոլոր գույքերով, ծառայողներով և որբերով հանձնել Ամերիկյան Նպաստամատույց կոմիտեի տեղական ներկայացուցիչներին միս Շեյնին, միս Նիլին և մր. Միտչելին 1919 թ. մայիսի 1-ին [2, էջ 277]:

1919 թ. Նպաստամատույցի ջանքերով Ալեքսանդրապոլի փողոցներից հավաքում էին թափառաշրջիկ հայ որբերին, որոնց բժշկական գնման ենթարկելուց հետո տեղավորում էին կա՛մ հիվանդանոցներում, կա՛մ որբանոցներում: Ըստ «Յուշամատենան Մեծ Եղեռնի» աշխատության՝ միայն Կազաչի պոստում միաժամանակ պատսպարվել է 15000 որբ [3, էջ 951]: Որբանոցներում երեխաները օրական երեք անգամ սնունդ էին ստանում այն դեպքում, երբ նրանց թիվը շուրջ 25.000 էր: Սա մարդկության պատմության մեջ երբևիցե գոյություն ունեցած ամենամեծ որբանոցն էր և կոչվում էր «Որբաքաղաք»: Մերձավոր Արևելքի Նպաստամատույցը զբաղվում էր ինչպես որբերի մասնագիտական կրթությամբ, այնպես էլ պարտավորություն էր ստանձնել աշխատանք փնտրել որբանոցից հեռացողների համար, նրանց տեղավորել հարմար ընտանիքներում, հետևել նրանց ապրելակերպին և անհրաժեշտության դեպքում ցուցաբերել ցանկացած օգնություն: Մրան գուգահեռ՝ Նիկոլ Աղբալյանի ջանքերով առողջ սերունդ դաստիարակելու համար որբերին ներգրավում էին մարմնակրթական և սկաուտական խմբակների մեջ: Այստեղ կարևոր դերակատարություն ունեցան ՀԲԸՄ եռանդամ մարմնի երեք նշանավոր սկաուտապետերը: Վահան Չերազը, որ իր գործունեությունը կազմակերպեց Ալեքսանդրապոլում, Տիգրան Խոյանը և Օննիկ Յազմաճյանը՝ Երևանում և Ղարաբիլիսայում [15]: Որբերի տեղավորման խնդրի լուծման աշխատանքներն սկիզբ են առնում 1925թ. և շարունակվում են մինչ որբանոցների լուծարումը՝ 1929-1930 թթ.: Ոչ մի որբ չէր հեռանում որբանոցից անորոշ կարգավիճակով. նրանք որոշ ժամանակ դեռ

մնում էին կազմակերպության հսկողության ներքո: Չափահասները, հեռանալով որբանոցներից, աշխատանք էին գտնում և հայկական ընտանիքներ էին կազմում [13]: Իսկ ստեղծված կիսամարզական և սկաուտական խմբերի անդամները ստացան լիարժեք սպորտային պատրաստվածություն, ինչը հայկական նոր առողջ ընտանիքներ ստեղծելու գրավականն էր: Ամերկումը առերևույթ սերտ հարաբերություններ ուներ Անգլիումի հետ: Համագործակցության նախաձեռնություն էր երկու կոմիտեների սկաուտական խմբերի միացյալ մարզահանդեսի անցկացումը, որին հրավիրված էին ՀԽՍՀ լուսժողկոմի բարձրաստիճան պաշտոնյաներ [12, էջ 18]: 1931թ. Ամերիկյան դադարեցրեց իր նպաստամատույց գործունեությունը Ալեքսանդրապոլում: Հիմնական պատճառն այն էր, որ Ամերիկյան ցանկանում էր որբերին կրթել ամերիկյան առաջադեմ, իսկ խորհրդրդային Հայաստանը՝ բոլշևիզմի գաղափարներով: Ալեքսանդրապոլում գործում էին նաև փոքր որբանոցներ, որտեղ մանուկները նույնպես կրթվում և դաստիարակվում էին: 1922 թ. Բողիլ Բյորնի խնամքի տակ գտնվող «Լուսաղբյուր» կոչվող որբանոցում 33 որբուկները նույնպես զբաղվում էին մարմնամարզությամբ [5]: Բյորնի որբախնամ գործունեությունը կասեցվում է 1924թ. Խորհրդային Հայաստանի կառավարության կողմից. նրա փոքրիկ որբանոցը լուծարվում է, որբերը տեղափոխվում են Ամերիկումի որբանոցներ [5]: Նրա որբերից մի քանիսը անդամագրվում են Չերազի մարմնամարզական և սկաուտական խմբերին: Թե՛ Չերազը և թե՛ Յազմաճյանը և Խոյսանը մի նպատակ էին հետապնդում՝ մարմնամարզության միջոցով կերտել առողջ ոգի, հոգեպես ընկճված որբերին պարզել նոր շունչ՝ ապրելու և վերընձյուղվելու նպատակով: Բացի այն, որ Չերազը մեծ սկաուտապետ էր, նա նաև խորապես աստվածապաշտ անձնավորություն էր: Այս մասին է վկայում Կազաչի պոստ որբանոցում տեղի ունեցած միջադեպը:

Վահան Չերազը և հայ որբերը

1922 թ. աշնանը Չերազն իր տղաներին մի արտասովոր հանձնարարություն է տալիս՝ հսկել Ալեքսանդրապոլի Կազաչի պոստում մեծահասակ որբուհիների զբաղեցրած որբանոցները: Այս հրահանգը Չերազն արձակում է, երբ համոզվում է, որ ճիշտ են լուրերն այն մասին, թե որբուհիների արտաքննողների մոտ գտնվող թմբերի տակ մեծ թվով վիժած պտուղներ են թաղված [14, էջ286-287]: Ցանկանալով հաստատել կամ հերքել այդ լուրերը՝ նա որոշեց քննել գործը և Մերձավորարևելյան Նպաստամատույցի սուրհանդակին ուղարկեց ընկերոջ՝ Օնիկ Յազմաճյանի մոտ՝ խնդրելով, որ գա և միանա գործի քննությանը: Քննության արդյունքում հաստատվում են Չերազի կասկածները, ուստի Չերազը և Յազմաճյանը կազմակերպում են այդ պտուղների քրիստոնեավայել վերաթաղումը՝ գերեզմանի վրա դնելով փայտի խաչ: Չերազը խոր աստվածավախություն էր դաստիարակում նաև իր սկաուտներին: Յազմաճյանը իր հուշերում նշում է, որ այդ օրվանից հետո սկաուտները գիշեր-ցերեկ հսկում էին մեծահասակ աղջիկների որբանոցները [14, էջ286-287]: Այս դրվագը հետաքրքիր է նաև նրանով, որ Վահան Չերազի խնամակալության և դաստիարակության տակ գտնվող տղաները դառնում էին իր օգնականները և օժանդակում նրան իր աշխատանքներում: Չերազի գործունեության կարևոր նպատակը ցեղասպանված որբերի առողջ ընտանիքների ստեղծումն էր: Մտահոգված լինելով իր որբերի ապագայով՝ Չերազը նախաձեռնում է

Արիաշեն գյուղի կառուցումը Սարդարապատում: Սակայն Արիաշենի կառուցումը խորհրդային կառավարության ջանքերով կիսատ է մնում [10, էջ 391]:

Չերազի ճակատագիրը և նրա ընտանիքը

1925 թ. հունվարի 12-ին Էջմիածնի տաճարում Վահան Չերազը պսակադրվում է Վարդանուշ Անդրեասյանի հետ [7]: Հայոց ցեղասպանությունը վերապրած Վարդանուշ Անդրեասյանը անցել էր ցեղասպանության բռնով, նրա առաջին ամուսնուն՝ դպրոցի տնօրենին, ողջ-ողջ այրել էին իր աշակերտների հետ [18]: Ընտրելով Վարդանուշին՝ նա իր ողջ գաղափարախոսությունը փորձում է ներդնել իր նորաստեղծ ընտանիքի հիմքում, սակայն պսակադրությունից տասնհինգ օր հետո Չերազին ձերբակալում են Ալեքսանդրապոլում, բանտարկում Թիֆլիսում, ապա՝ արքայապետ Միքիլ [6]: Ըստ 1926 թ. համաներման՝ Չերազը ազատվել է պատիժ կրելուց [7]: Նա կրկին ձերբակալվել է 1927թ. սեպտեմբերին Մերձավոր Արևելքի օգնության այլ հայ աշխատակիցների հետ և բանտարկվել Թիֆլիսում: Նրան մեղադրանք է առաջադրվել լրտեսության և Հայ Հեղափոխական Դաշնակցության անդամ լինելու մեջ: Եզրակացությունը եղել է հետևյալը. «Չերազին ճանաչել որպես սոցիալապես վտանգավոր և լրտեսության մեջ չափազանց կասկածելի տարր» [18]: Չերազին գնդակահարում են 1927 թ. դեկտեմբերի 21-ին Մետեխի բանտում [6]: Ճակատագիրը դաժան գտնվեց նաև Վարդանուշի հանդեպ: 1937 թ. նա, 42 տարեկան հասակում, սպանվեց Գյումրու բանտում՝ դառնալով ստալինյան բռնաճնշումների զոհ: Նրան առաջադրվել էր կեղծ մեղադրանք, որի համաձայն՝ Վարդանուշը իր տանը ակտիվիստների հետ հանդիպումներ էր կազմակերպել: Նրանց որբացած տասնամյա աղջկան՝ Բյուրակն Անդրեասյան-Չերազին որդեգրել է մորեղբայրը՝ Վարդգես Անդրեասյանը, որը, վախենալով հալածանքներից, փոխել է աղջկա ազգանունը [18]:

ԵԶՐԱՆՆԵՐԻՄ: Մերձավոր Արևելքի ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեն որբախնամ գործունեություն ծավալելով Արևելյան Հայաստանում, մասնավորապես՝ Ալեքսանդրապոլում, մահվան ճիրաններից փրկեց հազարավոր որբերի, որոնք ապրեցին, կրթվեցին և ստացան զանազան մասնագիտություններ Ալեքսանդրապոլի Սևերսկի, Կազաչի պոստ և Պոլիգոն որբանոցներում: Որբերի կրթության կարևոր հիմնասյուները կազմեցին մարմնակրթությունը և սկաուտական խմբերի ստեղծումը: Այս գործում աչքի ընկան Վահան Չերազը, Օնիկ Յազմաճյանը և Տիգրան Խոյյանը: Սկաուտապետերի կարգախոս դարձավ «Առողջ մարմնում, առողջ ոգի» կարգախոսը, որի արգասիքն էր դառնալու մարմնապես առողջացած երեխաների՝ վշտով լեցուն հոգիների առողջացումը, առողջ ընտանիքների ստեղծումը և սպորտի զարգացումը արդեն Խորհրդային Հայաստանում:

Նկ. 1: Վահան Չերազը սկաուտական համազգեստով

Նկ. 2: Վարդանուշ Անդրեայան

Նկ. 4: Բյուրակն Անդրեայան-Չերագ

Նկ. 3: Վահան Չերագի արձանը համանուն փողոցի սկզբնամասում՝ Գյումրի

Նկ.5: Սկաուտապետեր Վահան Չերազը, Օնիկ Յազմաճյանը և Տիգրան Խոյյանը Կ. Պոլսից հայրենիք վերադարձին, 1920 թ.

Գ ր ա կ ա ն ու թ յ ու ն

1. Ալեքսանդրապոլի որբերը «Կազաչի պոստ» որբանցում «100 լուսանկարչական պատմություններ Հայոց ցեղասպանության մասին» հատուկ գործ // http://www.genocide-museum.am/arm/online_exhibition_10.php (12.01.2023)
2. Ալեքսանյան Կ. *Արևմտահայ գաղթականությունը Ալեքսանդրապոլի գավառում 1914-1922 թթ.* Փաստաթղթերի ժողովածու, Երևան. 2012. 511 էջ:
3. Ահարոնեան Գ. *Յուշանատեան Մեծ եղևնի. 1915-65, հրատարակություն «Զարթոնք» օրաթերթի:* Պէյրուբ: «Ատլաս» հրատ.: 1965. 1119 էջ:
4. Ավետիսյան Ս. *Մերձավոր Արևելքի Ամերիկյան նպաստամատույց կոմիտեի (Ամերկոմ) գործունեությունը Հայաստանում 1918-1930 թթ.,* Երևան: «ԳԱԱ ՊԻ» հրատ.: 2009: 227 էջ:
5. Բողիկ Բյորն, Հայոց ցեղասպանության ակնատեսն և լուսանկարիչ (1871-1960) // http://www.genocide-museum.am/arm/online_exhibition_4.php (02.05.2021)
6. Բրոթի կղզիի ասպետին, Չերազին, Վահան Չերազ // (1886-1927) http://www.genocide-museum.am/arm/Vahan_Cheraz.php (21.11.2022)
7. Իշխանյան Վ. Ընտանեկան այբում. Վահան Չերազ, Մաս 2 // <https://inknagir.org/?p=6573> (21.11.2022)
8. ՀԲԸՄ-ի նահատակները, Վահան Չերազ // <https://www.Homenetmen.org/hy/martyrs/%D5%8E%D4%B1%D5%80%D4%B1%D5%86+%D5%89%D4%B5%D5%90%D4%B1%D4%B6/2> (12.01.2023)
9. Հովհաննիսյան Հ. *Ռուբեն Հերյանի և Վահան Չերազի գործունեության համեմատական վերլուծություն* // ԳԱԱ ԾՀՀ կենտրոնի «Գիտական աշխատություններ»: Գյումրի: Հ. 3 (24): 2021: էջեր 148-154:
10. Մարտոյան Թ. *Ալեքսանդրապոլը՝ հայ մանկանց բույն. Վահան Չերազի բարեխնամ գործունեությունը* // Հայերի փրկության գործը Մերձավոր Արևելքում 1915-1923 թթ., Միջազգային գիտաժողովի նյութերի ժողովածու, նոյեմբերի 8-9 2019թ. Երևան «Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտ» հիմնադրամ: էջեր 376-396:
11. Մելքոնյան Է. *Հայկական Բարեգործական Ընդհանուր Միության պատմություն.* Երևան: «Մուղնի» հրատ.: 2005: 582 էջ:
12. Մերոպ Արքեպիսկոպոս Ազնեան. *Անգլիական Օգնության կոմիտեի (Անգլկոմ) գործունեությունը Հայաստանում 1920-ական թվականներին.* Փաստաթղթերի և նյութի ժողովածու. Մատենաշար 103: Երևան: «ԳԱԱ ՊԻ» հրատ. : 2014: 22 էջ:
13. Մերձավոր Արևելքի Ամերիկյան նպաստամատույցի պատմությունը // http://www.genocide-museum.am/arm/online_exhibition_10.php (12.01.2023)
14. Ներսիսյան Ն. *Որբաքաղաք. Նպաստամատույց աշխատողներ, կոմիտայներ և «Նոր Հայաստանը կառուցողներ», Ալեքսանդրապոլ-Լենինական 1919-1931:* Երևան: «Չանգակ 97» հրատ.: 2018: 655 էջ:
15. Սպորտի զարգացումն առաջին հանրապետությունում. *Բնչպես մոխիրներից հառնեց սանն ինչ* // <https://armeniasputnik.am/20200417/sporti-zargacumn-arajin-hanrapetutyunu> m-22738983.html (11.06.2023)
16. Վահան Չերազ. Որբերի մարմնի, մտքի և ոգու կերտողը // <http://archive3.ankakh.com/article/101547/%E2%80%8Bvahan-chyeraz%E2%80%A4-vorbyeri-marmni--mtqi-yev-vogu-kyertvoghe> (14.04.2023)
17. James L. Barton. *Story of Near east relief (1915-1930) an interpretation.* New York. The Macmillan company 1930. 480 p.
18. Birth of Vahan Cheraz (August 16, 1886) <http://thisweekinarmenianhistory.blogspot.com/2016/08/birth-of-vahan-cheraz.html> (18.02.2023).

References

1. *AGBU martyrs, Vahan Cheraz* [HBYM-i nahatakner, Vahan CH'eraz] <https://www.homenetmen.org/hy/martyrs/%D5%8E%D4%B1%D5%80%D4%B1%D5%86+%D5%89%D4%B5%D5%90%D4%B1%D4%B6/2> (12.01.2023) (in Armenian)
2. Aleksanyan K. *The Western Armenian emigration in Alexandropol province in 1914-1922*. [Arevmtahay gaght'akanut'yuny Alek'sandrapoli gavarrum 1914-1922 t't']. Collection of documents, Yerevan. 2012. 511 p. (in Armenian)
3. Aharonian. G. *The Memorial book of Great Crime 1915-65, edition of "Zartong" daily* [Yushamatean Mets Yegherrni 1915-65, hratarakut'yun <<Zart'vonk'>> orat'ert'i] Beirut: "Atlas" publication, 1965. 1119 p. (in Armenian)
4. Avetisyan S. *Activities of the American Relief Committee for the Middle East (Amercom) in Armenia 1918-1930* [Merdzavor Arevelk'i Amerikyan npastamatuyts' komite (Amerkom) gortsuneut'yuny Hayastanum 1918-1930 t't']. Yerevan. "Institute of History" ed. 2009. 227 p. (in Armenian)
5. *A History of the American Benefit of the Middle East* [Merdzavor Arevelk'i Amerikyan npastamatuyts'i patmut'yuny] http://www.genocide-museum.am/arm/online_exhibition_10.php (12.01.2023) (in Armenian)
6. *Alexandropol's Orphans At "Kazachi Post" Orphanage. From the special project "100 photo stories about the Armenian Genocide"*. [Alek'sandrapoli vorbery «Kazach'i post» vorbanots'um «100 lusankarch'akan patmut'yunner Hayots' ts'eghaspanut'yan masin» hatuk nakhagtsits] <http://www.genocide-museum.am/arm/23.11.2019-100photos.php> (12.01.2023) (in Armenian)
7. Birth of Vahan Cheraz (August 16, 1886) <http://thisweekinarmenianhistory.blogspot.com/2016/08/birth-of-vahan-cheraz.html> (18.02.2023).
8. *Bodil Biorn, Armenian Genocide witness and photographer (1871-1960)* [Bodil Byorn, Hayots' ts'eghaspanut'yan akanates yev lusankarich' (1871-1960)] http://www.genocide-museum.am/arm/online_exhibition_4.php (02.05.2021) (in Armenian)
9. Hovhannisyan H. *Comparative analysis of the activities of Ruben Heryan and Vahan Cheraz* [Ruben Heryani yev Vahan CH'erazi gortsneut'yan hamematakan verlutsut'yun] // «Scientifik works» of SCAS NAS RA, Gyumri, 2021, v. 3(24), pp 148-154 (in Armenian)
10. Ishkhanyan V. *Family album. Vahan Cheraz, part 2* [Ishkhanyan V., yntanekan albom. Vahan CH'eraz, mas 2] <https://inknagir.org/?p=6573> (21.11.2022) (in Armenian)
11. Martoyan T. *Alexandropol, a nest of Armenian children. The benevolent activities of Vahan Cheraz* [Alek'sandrapoly, hay mankants' buyn. Vahan CH'erazi barekhnam gortsuneut'yuny] // The cause of the salvation of Armenians in the Middle East 1915-1923, collection of materials of the international conference, November 8-9, Yerevan, 2019. "Armenian Genocide Museum-Institute" Foundation. pp 376-396 (in Armenian)
12. Melkonyan E. *History of the Armenian Charitable General Union*. [Haykakan Baregortsakan Yndhanur Miut'yan patmut'yun] Yerevan: "Mughni" ed. 2005. 582 p. (in Armenian)
13. Mesrop Archbishop Ashdjian. *The activities of the English Relief Committee (Anglicom) in Armenia in the 1920s*. [Angliakan Ognut'yan komitev (Anglkom) gortsuneut'yuny Hayastanum 1920-akan t'vakannerin]. Collection of documents and materials. Directory 103. Yerevan: "Institute of History" ed. 2014. 22 p. (in Armenian)
14. Nersisyan N. *The City of Orphans. Relief workers, commissars and "Builders of New Armenian" Alexandropol/Leninakan 1919-1931*. Yerevan: Publication Zangak -97, 2018 655 p.
15. *The development of sports in the First Republic. how everything rose from the ashes* [Sporti zargats'umn Arrajin hanrapetut'yunum. inch'pes mokhirnerits' harnets' amen inch'] <https://armeniasputnik.am/20200417/sporti-zargacumn-arajin-hanrapetutyunum-22738983.html> (11.06.2023) (in Armenian)
16. *"To the Knight of the Isle of Broth" by Cheraz, Vahan Cheraz (1886-1927)* [«Brot'i kghzii aspetin», CH'erazin, Vahan CH'eraz (1886-1927)] <http://www.genocide-museum.am/arm/VahanCheraz.php> (21.11.2022) (in Armenian)

17. *Vahan Chera. the builder of body, mind and spirit of orphans* [Vahan CH'era. vorberi marmni, mtk'i yev vogu kertoghy] [http://archive3.ankakh.com/article/101547 /%E2%80%8B vahan-chyeraz%E2%80%A4-vorbyeri-marmni--mtqi-yev-vogu-kyertvoghe](http://archive3.ankakh.com/article/101547/%E2%80%8Bvahan-chyeraz%E2%80%A4-vorbyeri-marmni--mtqi-yev-vogu-kyertvoghe) (14.04.2023) (in Armenian)

Ընդունվել է / Принята / Received on: 10.08.2023
Գրախոսվել է / Рецензирована / Reviewed on: 30.08.2023
Հանձնվել է տպ. / Сдана в пч. / Accepted for Pub: 27. 11. 2023

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հեղինե Արտակի ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ՝ Հայոց ցեղասպանության թանգարան-ինստիտուտի ավագ օպերատոր, Երևան, ՀՀ,
էլ. հասցե՝ hovhannisyana@mail.ru <https://orcid.org/0009-0004-5247-2146>

Heghine Artak HOVHANNISYAN: senior operator of Armenian Genocide Museum-Institute, Yerevan, RA,
e-mail: hovhannisyana@mail.ru <https://orcid.org/0009-0004-5247-2146>

Гегине Артаковна ОГАННИСЯН: Музей-институт геноцида армян, старший оператор, Ереван, РА,
эл.адрес: hovhannisyana@mail.ru <https://orcid.org/0009-0004-5247-2146>